

Oppklaringer om 1901-rettskrivningen*

Sverre Stausland Johnsen

Institutt for lingvistiske og nordiske studier, Universitetet i Oslo

I 2020 og 2021 publiserte jeg to artikler om den såkalte 1901-rettskrivningen for norsk. Lars S. Vikør publiserte senere i 2021 en «gjennomgang» av disse to artiklene i *Norsk Lingvistisk Tidsskrift*. Her sier Vikør seg enig i det meste av innholdet i artiklene, men retter også kritikk mot noe av innholdet og fremstillingen. I denne artikkelen svarer jeg på Vikørs kritikk. Artikkelen vil vise at Vikør i stor grad bygger sin kritikk på misvisende gjengivelser i sekundærlitteratur, og at han kritiserer meg for å underslå forhold som jeg eksplisitt har gjort rede for. Konklusjonene fra mine artikler blir derfor stående, inkludert påstanden om at en norsk rettskrivning ble offisielt fastslått allerede i 1893.

Nøkkelord: 1901-rettskrivningen, midlandsnormalen, ordlister, bruksprinsippet, normering

1. Innledning

I 1898 satte kirke- og undervisningsdepartementet ned en komité som skulle utarbeide forslag til ny rettskrivning for det norske skriftspråket i skolen. Komitéen leverte fra seg innstillingen i januar 1899, og etter respons fra andre instanser kom den med et tillegg til innstillingen i desember 1900. I februar 1901 vedtok departementet at alle norske lærebøker i skolen skulle følge rettskrivningen i Matias Skards *Landsmaals-ordlista*. Alt dette er omtalt i mer detalj i Stausland Johnsen (2020) og (2021), heretter forkortet til SSJ 1 og SSJ 2. I den første artikkelen, SSJ 1, forsøker jeg å oppklare en rekke mis-

* Takk til Maria Evjen, Klaus Johan Myrvoll, Annelly Tomson og tidsskriftredaktør Gro-Renée Rambø for kommentarer og innspill til tidligere utkast.

forståelser vedrørende 1901-rettskrivningen som har blitt gjentatt i språkhistoriske verk, mens jeg i SSSJ 2 fremhever et par sentrale sider ved komitéens rettskrivningsforslag som ikke ser ut til å ha blitt nevnt i slike verk før.

Lars S. Vikør har gjennom mange tiår skrevet om 1901-rettskrivningen i artikler, lærebøker og faglige referanseverk,¹ og det er liten tvil om at Vikør anses å ha stor faglig tyngde i spørsmål om norsk rettskrivningshistorie. Som et direkte resultat av artiklene SSSJ 1 og SSSJ 2 har Vikør nå publisert en ny artikkel om 1901-rettskrivningen i *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* (Vikør 2021). Hans egne ord er at «artikkelen er ein gjennomgang av SSSJ sine argument» (s. 295). Denne gjennomgangen av mine to artikler virker å være en slags løpende kommentar, der nær sagt alle momenter i artiklene mine blir drøftet og kommentert. Det fører ikke bare til at Vikør over mange sider (s. 299–305) drøfter mine tolkninger, bare for å konkludere at jeg har helt rett, men har også gjort at gjennomgangen er betydelig lengre enn mine to artikler sammenlagt.

Vikør har i sin behandling av 1901-rettskrivningen i tidligere verk aldri vist til de publiserte innstillingene fra rettskrivningskomitéen (Hægstad, Garborg & Flo 1899; 1901), og derfor er det vanskelig å vite hva fremstillingene hans bygger på. For den nevnte gjennomgangen av mine artikler, derimot, kan han fortelle at to ansatte ved Språksamlingene i Bergen har «skaffa [han] tilgang til» innstillingene, og at han har foretatt et «nærstudium» og en «nærlesing» av dem. Målet er å «finne fram til ei ny forståing av denne rettskrivinga» (s. 295–296).

Som nevnt ovenfor var formålet med SSSJ 1 å korrigere en rekke misforståelser i faglitteraturen om 1901-rettskrivningen, og de inkluderer da også flere slike som Vikør selv har begått. I sin artikkel aksepterer han disse korreksjonene, på ett unntak nær. I SSSJ 1 fremhever jeg at departementet i et offentlig rundskriv fra 1893 peker ut Ivar Aasens grammatikkbok for å gi «Veiledning til den korrekte Sprogbehandling» av det norske skriftspråket i skolen, og jeg mener at departementet da i praksis hadde vedtatt en offisiell rettskrivning. Vikør er ikke enig i denne tolkningen av rundskrivet, men han bygger sitt eget syn på en ufullstendig og misvisende omtale av rundskrivet i en sekundærkilde. Videre legger Vikør stor vekt på mangelen av norske skoleordlister i 1893 for sitt eget syn om at det ikke fantes noen offisiell norsk rettskrivning da. Men det fantes heller ikke slike ordlister for norsk-dansk på den tiden, til tross for at departementet eksplisitt hadde vedtatt hva som skulle være godkjent rettskrivning

1. Jf. f.eks. Vikør (1968; 1990; 1998; 2003; 2013; 2018), Vikør (1981) (og senere utgaver i 1985, 1987, 1990, 1992 og 2002) og Torp & Vikør (1993) (og senere utgaver i 1994, 2003 og 2014).

for dette skriftspråket i skolen. Med andre ord kunne man beviselig ha en offisiell rettskrivning uten en tilhørende ordliste.

I artikkelen SSJ 2 fokuserer jeg på et aspekt ved rettskrivningskomitéens innstilling som ikke synes å ha vært nevnt tidligere i faglitteraturen. I denne innstillingen er komitéen nemlig meget tydelig på at et formål med den nye rettskrivningen var å oppnå tilnærming til norsk-dansk, og komitéen selv gav rikelig med eksempler på hvordan man kunne oppnå dette målet. Vikør er enig i min fremleggelse her, men mener samtidig jeg underslår at komitéen også hadde som et viktig prinsipp å bygge på former brukt i dialektene og i samtidig skriftspråk. Denne kritikken fremstår som noe merkelig når jeg flere steder i SSJ 2 eksplisitt siterer og omtaler at komitéen nettopp hadde dette som et grunnleggende prinsipp i arbeidet sitt.

I denne artikkelen svarer jeg på Vikørs kritikk av mine to artikler SSJ 1 og SSJ 2, der jeg går i mer detalj om de forholdene som er nevnt ovenfor. Til slutt i artikkelen blir hovedinnholdet oppsummert.

2. Referansepraksis

I Vikørs publikasjoner er det en gjennomgående mangel på referanser, og det gjør det vanskelig å vite hva som ligger til grunn for fremstillingene hans. Den siste artikkelen hans er intet unntak. Den inneholder en lang rekke sitater fra de publiserte innstillingene fra rettskrivningskomitéen, men det finnes ingen referanser. Leserne kan derfor ikke vite hvilken av de to innstillingene det siteres fra, og uten sidereferanser blir det svært vanskelig for lesere å finne igjen sitatene.

Det er ellers påfallende hvor nær Vikørs fremstilling ligger min egen. Mange saksopplysninger og argumenter fra artiklene mine blir gjentatt i Vikørs artikkel, ofte bare forsiktig omformulert, og gjennomgående uten referanser. Totalt sett er mye av artikkelen hans lite annet enn gjentakelser av mine verk. Vikør opplyser aldri om at han har lagt mine artikler så direkte til grunn for sin egen fremstilling. Her skal jeg gi et par illustrerende eksempler på dette.

Vikør og andre språkhistorikere har hevdet at rettskrivningsvedtaket i 1901 om at rettskrivningen hos Skard (1901) skulle følges, gav skoleelevene anledning til å skrive etter den såkalte «midlandsnormalen» (SSJ 1, s. 99–100). Jeg legger frem mange argumenter mot dette, og et par av dem lyder som følger. Jeg leste igjennom Skard (1901) uten å finne midlandsnormalen eller formene dens nevnt der. Deretter saumfarte jeg skolebokslitteraturen

på landsmål fra denne tiden, uten å finne et eneste eksempel på en godkjent lærebok som inneholdt midlandsnormalen:

Landsmaals-ordlista hans Skard nemner ikkje framlegget frå rettskrivingsnemnda [om midlandsnormalen], og ingen av ordsropa frå midlandsmakselen er medtekne der (SSJ 1, s. 99).

So langt eg veit, finst det ikkje ei einaste godkjend rettskrivingsbok eller mål-lærebok frå denne tida med midlandsmakselen [...] (SSJ 1, s. 102).

Dette synes å være omformulert på følgende måte av Vikør, uten referanse til kilder (s. 301):

Her må det òg leggst vekt på at Matias Skards ordliste, som skulle vere den praktiske normkjelda for denne rettskrivinga, ikkje inneheld nokon om-tale av midlandsnormalen, og det vart aldri laga materiale kring denne normalen som kunne vere til nytte for skuleelevar.

Det er selvsagt mulig at Vikør på egen hånd har valgt å fokusere på de samme punktene jeg har, og at han på eget grunnlag har kommet frem til de samme argumentene og konklusjonene, til tross for at de motsier påstandene i hans tidligere publikasjoner. Men når han kopierer en feil jeg har skrevet, avslører det at Vikør faktisk har lagt innholdet i mine artikler til grunn for sin egen fremstilling:

Nokre skulestyre vende seg difor til KSD og spurde “hvilken Sprogform der skal forstaaes ved det nu af Skoleloven paabudne ‘Landsmaal’” (SSJ 1, s. 96).

Dette skjedde i eit skriv departementet sende ut som svar på ein førespurnad frå ein del skulestyre om ”hvilken Sprogform der skal forstaaes ved det nu af Skoleloven påbudte [sic] ’Landsmaal’” (Vikør, s. 299).

Vikør omformulerer her mitt «nokre skulestyre» til «ein del skulestyre», men oppgir ingen kilde. Problemet er bare at dette ikke er riktig. Det var bare *ett* skulestyre som henvendte seg til departementet. Det er lite sannsynlig at Vikør uavhengig av meg har blingset på akkurat samme formuleringen i skrevet fra departementet.

Vikørs bruk av mine artikler som grunnlag for egne fremstillinger begrenser seg ikke til dette tilfellet. Kort tid etter at SSJ 1 ble publisert (en ar-

tikkel Vikør også hadde lest utkast til), publiserer Vikør en nyopprettet artikkel på *Store norske leksikon* med tittelen *Nynorskrettskrivinga av 1901*.² Her heter det blant annet at «Departementet tok ikkje stilling til spørsmålet om å gi midlandsnormalen status som det vi seinare ville kalle ”sideform” (tillaten form for elevane i skriftlege arbeid)», «midlandsnormalen vart ikkje nemnd i vedtaket» og at «Midlandsnormalen fekk altså ikkje innpass». Som nevnt ovenfor er dette stikk i strid med det Vikør selv har hevdet frem til SSJ 1 ble publisert. En annen utbredt misforståelse ved 1901-rettskrivningen er at rettskrivningen i Skards ordliste er identisk med Marius Hægstad's votum i innstillingene fra rettskrivningskomitéen, en misforståelse Vikør selv i stor grad har bidratt til å spre (SSJ 1, s. 107–108). Jeg påpeker at Skards ordliste i virkeligheten «skilde seg frå [tilråda frå Hægstad] i nokre einskilddrag» og at det «finst sume skilnader» (SSJ 1, s. 107–108, SSJ 2, s. 116–117). I leksikonartikkelen skriver Vikør nå at det var «nokre få avvik i detaljar» mellom Skard og Hægstad, igjen i strid med det han selv har hevdet før SSJ 1 ble publisert. Det virker altså åpenbart at Vikør bygger deler av leksikonartikkelen sin på SSJ 1, men det er ingen kilder eller referanser i artikkelen hans.

3. Rundskrivet fra departementet i 1893

I 1889 ble den såkalte *folkeskolen* innført, en syvårig grunnskole for barn mellom syv og fjorten år.³ I 1892 vedtok Stortinget følgende endring i folkeskolene (jf. SSJ 1):

Skolestyret bestemmer, om Skolens Læse- og Lærebøger skal være affattede paa Landsmaal eller i det almindelige Bogmaal, og i hvilket af disse Maal Elevernes skriftlige Arbeider i Almindelighed skal affattes. Dog skal Eleverne lære at læse begge Maal.

Som en følge av denne lovendringen henvendte et skolestyre i Bergens stift (dvs. Hordaland, Sogn og Fjordane og Sunnmøre) seg til departementet med spørsmål angående landsmålet i skolen. Selve henvendelsen ble ikke offentliggjort, men departementet svarte gjennom et offentlig rundskriv datert 28. juli

-
2. <https://snl.no/.versionview/1360397> med senere revisjoner i <https://snl.no/.versionview/1564712>.
 3. Besl. O. No. 35 & 36. Lovene om folkeskolen ble vedtatt i Odelstinget 27.–28.5, bifalt av Lagtinget 7.6 og 15.6, og sanksjonert 26.6, jf. *Stortingsforhandlinger* 38(6b): 85–109, 38(9): 99–101, 110, 115–116.

1893 (*Norsk Lovtidende* 1893(2): 416–417). Takket være flere direkte sitater fra henvendelsen i dette rundskrivet, har vi en relativt god forståelse av hva det ble spurt om. Formuleringene i svaret fra departementet har dannet grunnlaget for min påstand i SSJ 1 om at departementet her for første gang vedtok en offisiell norm for det norske skriftspråket. Mange andre språkforskere har hatt samme forståelsen (men oftest i mindre klare ordlag), jf. Gundersen (1967: 62), Vinje (1978: 235), Hanto (1986: 45) og Grepstad (2006: 19). Vikør drøfter rundskrivet (s. 297–299), men velger å stå ved sin tidligere konklusjon om at den første offisielle normen er fra 1901.

Siden rundskrivet er det viktigste dokumentet for å avgjøre dette spørsmålet, skal jeg gå nærmere inn på hva som står i rundskrivets tre første avsnitt.⁴

3.1 Første avsnitt

Med Hensyn til Spørgsmaalet om, „hvilken Sprogform der skal forstaaes ved det nu af Skoleloven paabudne „Landsmaal,“ kan man, foruden til Loven selv, henvise til de Forhandlinger i Odelstinget, som gik forud for Lovens Vedtagelse. [...] af Forhandlingerne paa Thinget fremgaar, at der ved [Landsmaal] tænkes paa det Aasenske Landsmaal og den paa Grundlag af dette udviklede Landsmaalsform. [...]

Avsnittet omtaler og siterer ellers deler av diskusjonen på Stortinget, men sitatet ovenfor inneholder det vesentligste. Skolestyret har spurt om hva som er ment med *landsmål*, og departementet svarer *det aasenske landsmål*.

3.2 Andre avsnitt

Andre avsnitt lyder i sin helhet:

Som „sproglig mønstergyldig Literatur i Landsmaal“ kan blandt de mange Skrifter, som er udkomne paa Landsmaalet, til Exempel nævnes de Dele af Bibelen som er oversatte paa Landsmaal, samt „Nokre Salmar“, Kr.a. 1883, Garborg og Mortensens „Lesebok i det norske folkemaal for høgre skoler [sic]“ samt Nordahl-Rolfsens „Læsebog for folkeskolen (landsmaalsudgave).“

4. Det fjerde og siste avsnittet i skrevet gjelder fremgangsmåten for å avgjøre om hovedspråket i skolen skal være norsk eller norsk-dansk, og er ikke relevant i denne sammenhengen.

Her er det klart at skolestyret har etterspurt anbefalinger om «sproglig mønstergyldig Literatur i Landsmaal», og det er rimelig å anta at denne forespørselen bygde på et ønske i skolestyret om å ta i bruk skolebøker på norsk, nå som loven eksplisitt tillot det. Bibel-oversettelsen det vises til i svaret, er *Det nye Testamente* (1889). For de andre verkene, se *Nokre Salmar* (1883), Garborg & Mortenson (1885) og Rolfsen (1893).

Det ville være uklokt å overfortolke hvorfor departementet nevner akkurat disse fire verkene, for de skal, som skrivet sier, bare tjene til eksempler på «Skrifter, som er udkomne paa Landsmaalet». Det er flere sider ved dette utplukket som antyder at det heller ikke var spesielt gjennomtenkt. For det første gis det bare eksempler fra skolefagene kristendom og norsk, selv om det også fantes norske lærebøker i fagene historie, geografi, naturkunnskap, matematikk og skrivning (Birkeland & Kvalsvik 1986: 209–210). Ganske besynderlig er det at departementet velger å nevne leseboken av Garborg og Mortensen, for den var uansett ikke tiltenkt for bruk i folkeskolen, men snarere i «høgre skular». Det fantes flere norske lesebøker for folkeskolen på dette tidspunktet det hadde vært mer naturlig å nevne, som f.eks. Paulson (1869), Hægstad & Bach (1880) og Austlid (1889). Men spesielt det faktum at departementet ikke nevner Blix' katekisme (Luther 1891), enda departementet selv i 1891 hadde autorisert den til bruk i kristendomsundervisningen (*Departements-Tidende* 63: V, 495), er et tegn på at disse fire verkene ikke skal forstås som annet enn et lite knippe med eksempler på landsmållitteratur.⁵

3.3 Tredje avsnitt

Tredje avsnitt lyder i sin helhet:

Landsmaalet er leksikalsk og grammatisk behandlet af Ivar Aasen selv, som særlig i 2den Udgave af sin Grammatik, S. 357–388 giver Veiledning til den korrekte Sprogbehandling af dette Maal. En kort Fremstilling af Grammatiken har man i Hægstads Maallæra, Namsos. 1879.

Dette er det eneste avsnittet i rundskrivet som ikke inneholder et direkte sitat fra skolestyrets henvendelse som det svares på. Det er likevel mest naturlig å lese dette i sammenheng med svaret i det første avsnittet, der departementet presiserer at det med «landsmål» i folkeskoleloven er ment «det aasenske lands-

5. For katekismens sentrale plass i folkeskolen, jf. departementets forslag til skoleplan i et rundskriv datert 19. desember 1889 og ellers Haarberg (2022).

mål». Her presiseres dette ytterligere ved å vise til Aasens norske grammatikk (1864), som «giver Veiledning til den korrekte Sprogbehandling af dette Maal». Likeledes må det være av betydning at skrevet fremlegger Hægstad (1879) som en kortversjon av landsmålsgrammatikken. Det fantes flere andre grammatikker for norsk skriftspråk på den tiden, som Høyem (1880a,b), Velleesen (1891) og Eskeland (1892), men Hægstad (1879) var den eneste av disse som fulgte Aasens normal i tykt og tynt (1879: i–iii).⁶ Dette illustrerer at det nettopp var Aasens landsmålsnorm departementet mente representerte «den korrekte Sprogbehandling» av det språket som nå var obligatorisk i folkeskolen. Det er på dette grunnlaget jeg konkluderte i SSJ 1 at departementet nå i praksis hadde vedtatt en offisiell norm for landsmålet i skolen.

3.4 Vikørs lesning

Vikør har en ganske annen tolkning av rundskrevet fra departementet. Drøftingen hans bygger derimot ikke på rundskrevet selv, men på fremstillingen av det hos Venås (1992: 295). Siden Venås (1992) og SSJ 1 vektlegger ulike deler av rundskrevet, har Vikør misforstått og trodd det dreier som om to ulike rundskriv fra departementet på to ulike tidspunkter i 1893 (s. 297).

Som nevnt i kapittel 3.2 og 3.3 ovenfor nevner departementet i det andre avsnittet fire verk som «Exempel» på «sproglig mønstergyldig Literatur i Landsmaal», og i tredje avsnittet grammatikkene til Aasen (1864) og Hægstad (1879) for å gi «Veiledning til den korrekte Sprogbehandling» av landsmålet. Vikørs gjengivelse av dette er at departementet «refererte [...] til fem verk som normkjelder for korrekt landsmål». Dette er en omformulering av Venås (1992: 295), men det er like fullt en sammenblanding av det departementet skriver i de ulike avsnittene. Rundskrevet sier ikke at de fire verkene i andre avsnitt fremviser «korrekt landsmål». De er, som nevnt over, kun ment som eksempler på «sproglig mønstergyldig Literatur». Det er i tredje avsnitt at departementet taler om «den korrekte Sprogbehandling» av landsmålet, og som er å finne i grammatikkene til Aasen (1864) og Hægstad (1879). Som nevnt tidligere er skriftspråket i disse to grammatikkbøkene ens.⁷

6. Den eneste forskjellen mellom dem på tidspunktet da Hægstads grammatikk kom ut, synes å være at Hægstad skrev *verta – vert – vart – vortet* for Aasens *verda – verd – vardt – vordet*. Men alt i 1882 hadde Aasen selv gått over til *t*-formene i oversettelsen av Romerbrevet, *Apostelen Pauli Brev til Romarne*.

7. Rundskrevet nevner da totalt seks publikasjoner: fire litterære verk og to grammatikker. Når Vikør ser dem sammen som «fem verk», skyldes det at han her bygger på fremstillingen hos Venås (1992: 295), der bibeloversettelsen av en eller annen grunn ikke er nevnt.

Vikør peker på at det ikke er «fullt samsvar» i språkformene mellom de fire verkene nevnt av departementet som eksempler på «sproglig mønstergyldig Literatur». Han mener det «var openbert at dette ikkje var tilstrekkeleg, og at departementet måtte klargjere meir konkret og spesifikt kva som skulle gjelde», og at det derfor ikke er «rimeleg å tolke det som vart gjort i 1893 [...] som at dei eksisterande normkjeldene i seg sjølv skulle ha normativ kraft i detaljane» (s. 297–299). Men denne konklusjonen bygger på den premissen Vikør selv har lagt til grunn, nemlig at de nevnte verkene *skulle* være «normkjelder for korrekt landsmål». Som nevnt over er dét ikke i samsvar med det departementet skriver, og Vikørs tolkning skyldes en sammenblanding av det som står i ulike avsnitt i rundskrivet.

Vikør fremmer dessuten et annet synspunkt senere i artikkelen (s. 305) når han understreker at skriftspråksnormerere på denne tiden «hadde mindre firkanta syn på vanskelege detaljspørsmål enn moderne normerarar - og språkhistorikarar - vil ha». Vikør har utvilsomt rett i dette, men da kan jo ikke mangelen på «fullt samsvar» i språkformene på tvers av ulike litterære verk samtidig være et argument for at det var «openbert» at departementet måtte fatte et normeringsvedtak som var «meir konkret og spesifikt» for at det «skulle ha normativ kraft i detaljane».

I SSJ 1 og ovenfor har jeg pekt på at det er grammatikkbøkene til Aasen (1864) og Hægstad (1879) departementet fremhever for å gi «den korrekte Sprogbehandling» av landsmålet, og i disse verkene *er* det fullt samsvar i språkformene. Alt i alt synes det rimelig og naturlig å mene at departementet her i praksis har offisielt godkjent en bestemt normal for det norske skriftspråket i skoleundervisningen – den som står hos Aasen (1864) og Hægstad (1879).

Det er ellers verdt å nevne at i de fire verkene departementet nevner som eksempler på «sproglig mønstergyldig Literatur», er totalt fire femtedeler skrevet etter Aasen-normalen. Språket er derfor slettes ikke så sprikende som man kunne få inntrykk av etter å ha lest Vikørs fremstilling. Hvis man gjør som Vikør og legger disse sammen med grammatikkene til Aasen (1864) og Hægstad (1879), blir sluttresultatet at nesten alt skrevet på norsk i disse «normkjeldene» står skrevet i Aasen-normalen. Med andre ord, selv om man tar utgangspunkt i Vikørs tolkning av rundskrivet, blir det også da ikke unaturlig å mene at departementet i praksis har utpekt Aasen-normalen som den normgivende rettskrivningen i skolen.

4. Betydningen av ordlister

Vikør legger stor vekt på fraværet av norske skoleordlister på 1890-tallet for sin konklusjon om at den første offisielle rettskrivningen er fra 1901 (s. 297–299):

Det var openbert at [1893-rundskrivet] ikkje var tilstrekkeleg, og at departementet måtte klargjere meir konkret og spesifikt kva som skulle gjelde. Framfor alt ville det trengast ei ordliste tilpassa modningsnivået til elevane som kunne gi dei eintydig informasjon om kva som skulle gjelde.

[...]

Det første steget for departementet vart da å vise til eksisterande materiale som eit grunnlag og eit utgangspunkt for å kodifisere ei slik norm i ei form som var praktikabel i folkeskulen [dvs. 1893-rundskrivet]. Det må ha vore opplagt for alle at dette arbeidet måtte munne ut i ei skuleordliste som skulle vise eintydig kva som var dei rette formene som elevane skulle lære og praktisere - slik det også vart gjort med dansk-norsken. [...] Når det ikkje skjedde meir med saka, må det ha samanheng med at Høgre hadde regjeringsmakta [...].

[...]

Det er altså rimeleg å tolke det som vart gjort i 1893 som eit utgangspunkt for ein prosess som skulle føre fram til ei offisiell rettskriving med det nødvendige ”apparatet” av lærebøker, ordlister og tekstsamlingar til bruk i skulen [...]. Sett frå ettertida gir det god meining å sjå på 1901-rettskrivinga som den første offisielle rettskrivinga til skulebruk for nynorsk skriftmål.

Vikør kommer ikke nærmere inn på eller underbygger hvorfor en skoleordliste skal være sentral for om en viss rettskrivning skal regnes som offisiell, ei heller utdyper han påstanden om at dette var «openbert» og «opplagt for alle» på den tiden. Det som virker å være hovedargumentet hans, er at «det også vart gjort med dansk-norsken». Vikør nevner derimot ikke hvilken eller hvilke slike ordlister som fantes for norsk-dansk, hvem som utarbeidet dem, eller når de ble utgitt.

4.1 Skuleordlister for norsk-dansk

I sin egen bok *Ord og ordbøker* fra 2008 hevder Vikør at «Den første [rettskrivningsordlista], sjølvsagt for norsk-dansk, kom i 1866, redigert av sko-

lemannen Jonathan Aars» (Fjeld & Vikør 2008: 132–133).⁸ Vikør mener altså at det forlengst var utarbeidet norsk-danske skoleordlister da rundskrivet om landsmål ble offentliggjort i 1893. Påstanden i Vikørs sitat er derimot ikke riktig. Aars (1866) er et lite hefte med regler for rettskrivning og tegning i norsk-dansk; det er ingen ordliste.

Skal en vurdere om skoleordlister fantes i 1893, må man være eksplisitt om hvilken forståelse av «ordliste» man legger til grunn. I Fjeld & Vikør (2008) blir en *ordliste* definert som en «liste[...] over ordenes formelle egenskaper, som staving og bøyning», og som «ikkje eller i liten grad beskriv dei funksjonelle sidene (tyding og bruksegenskapar)» (2008: 15, 124). Hva slags ord som står i skoleordlister og rettskrivningsordlister (som er de termene Vikør selv bruker), blir ikke drøftet. På dette punktet synes *Det Norske Akademis ordbok* å gi den mest naturlige definisjonen: En skoleordliste eller rettskrivningsordliste er en *alfabetisk oppslagsbok til bruk i skolen med opplysninger om rettskrivning og bøyning av ord brukt i dagligspråket*.⁹ En skoleordliste skal med andre ord inneholde de mest vanlige ordene brukt i dagligspråket, slik at en elev kan slå dem opp for å vite hvordan de skal staves og bøyes i skrift. En ordliste som ikke inneholder de vanligste ordene i norsk skrift, vil derfor ikke kvalifisere til betegnelsen *skoleordliste*.

Med denne eksplisitte definisjonen til grunn er det klart at det ikke fantes noen skoleordlister for norsk-dansk i 1893. Det nærmeste vi kommer, er et register på 19 sider bak i boken *Retskrivnings-regler til skolebrug* (Aars 1892). Men dette registeret oppfører for eksempel bare åtte av de tyve hyppigst brukte ordene i norsk (Heggstad 1982: 21; Vestbøstad 1989: 389), og kan derfor ikke kalles en skoleordliste. Jeg har ikke undersøkt dette nøye, men etter det jeg kan se, kom den første ordlisten for norsk-dansk som med rette kan kalles en skoleordliste, først i 1924 med *Norsk riksmåls-ordbok for rettskrivning og ordbøining* av Krogsrud & Seip.

4.2 Offisiell norsk-dansk rettskrivning

I et rundskriv fra departementet datert 5. november 1885 blir det krevd at «Aars' Retskrivningsregler bliver at lægge til Grund ved Bedømmelsen af Besvarelser ved de offentlige Skoleexamina» (*Universitets- og skole-annaler* 1886: 165). Dette representerte derfor offisiell rettskrivning for norsk-dansk.¹⁰ Men det fan-

8. Ifølge forordet i boken har Vikør skrevet kapitlene på nynorsk (2008: 12).

9. Se oppslagsordene *allmennspråk*, *ordliste*, *rettskrivningsordliste* og *skoleordliste* (hentet 3. juni 2023 fra <https://naob.no>).

10. Jf. blant andre Haugen (1966: 40), Vinje (1978: 215), Skard (1979: 46), Ramsfjell &

tes allikevel ingen skoleordlister for norsk-dansk, ikke engang et register i rettskrivningsboken som departementet hadde lagt til grunn (Aars 1885). Dette viser at man åpenbart kunne ha en offisiell rettskrivning i skolen uten en tilhørende skoleordliste. At en slik ordliste manglet for norsk i 1893, er derfor ikke relevant for vurderingen av om departementet vedtok en offisiell norsk rettskrivning da.

4.3 Utgivelse av skoleordlister

Et relatert spørsmål er hvem som i så fall skulle ha ansvaret for at slike skoleordlister ble utgitt. Fra Vikørs sitater gjengitt ovenfor synes det som han mener det var departementet som hadde dette ansvaret, og at mangelen på en norsk skoleordliste i årene etter rundskrivet fra 1893 skyldtes at «Høgre hadde regjeringsmakta». Denne tolkningen av Vikørs sitater blir videre støttet av at han gjør et poeng ut av at Lars Eskelands ordliste fra 1897 var «hans private», og som han tror kan ha «stimulert trongen i departementet til ein [...] gjennomgang og kodifisering av ein offisiell landsmålsnormal» (s. 298).¹¹ Men meg bekjent har departementet aldri utgitt skoleordlister eller foranstaltet dem. Alle slike ordlister har vært «private». Det vil si at det er private aktører som har stått for utgivelsen av ordlister, og så har departementet (senere Språkrådet) i etterkant godkjent dem om de var i samsvar med offisiell rettskrivning. Hvis en skoleordliste er nødvendig for at en rettskrivning skal være offisiell, innebærer det at et rettskrivningsvedtak fra departementet i praksis er «uoffisielt» frem til en privat aktør velger å utgi en ordliste i henhold til vedtaket – først da får det offisiell status. Men det burde være åpenbart at private aktører ikke kan ha det endelige ordet i om kunngjorte departementsvedtak er gyldige eller ei. Alt i alt er det derfor vanskelig å være enig i Vikørs syn om at fraværet av en norsk skoleordliste er relevant for vurderingen av om 1893-rundskrivet utpekte Aasen-normalen til offisiell rettskrivning i skolen.

5. Midlandsnormalen

I SSJ 1 drøfter jeg fem ulike påstander om 1901-rettskrivningen i språkhistoriske verk, og forsøker å vise at alle enten savner grunnlag eller er direkte gale.

Vinje (1983: 46), Martinsen, Lind & Raastad (1983: 82) og Hoel (2018: 463).

11. Vikør hevder forøvrig (s. 298 og ellers også i Vikør 2011: 5) at Eskeland (1897) var «den første nynorskordlista». Det er ikke riktig. Det var ikke engang Eskelands første, som kom ut i 1895.

Som nevnt i de foregående kapitlene er Vikør uenig i min konklusjon angående 1893-rundskrivet. De gjenværende fire påstandene jeg ytrer meg kritisk mot, drøfter Vikør på s. 299–305 og konkluderer med at jeg har rett og at mine innvendinger er berettigede. Jeg skal derfor ikke gå mer inn på det, annet enn å løfte frem ett punkt angående midlandsnormalen.

Vikør og andre språkhistorikere har i sine verk påstått at skoleelevene som et resultat av rettskrivningsvedtaket i 1901 kunne benytte seg av den såkalte «midlandsnormalen» i sine egne arbeid. I SSJ I viser jeg at dette er galt. Vikør aksepterer dette, men mener likevel at «det var ulike oppfatninger i samtida om kva departementet hadde vedtatt i denne saka» (s. 301). Grunnlaget for dette synet er en formulering hos Flo (1906). Men på samme måte som med 1893-rundskrivet bygger Vikør heller ikke her på den primærkilden han tar til inntekt for eget syn, men baserer seg på gjengivelsen i en sekundærkilde.

Likevel ser det ut til at det var ulike oppfatningar i samtida om kva departementet hadde vedtatt i denne saka [dvs. rettskrivningsvedtaket i 1901]. Den mest konkrete rettleiinga i midlandsnormalen vart gitt ut som eit privat tiltak av Flo (i samarbeid med Garborg) i 1906, og her skriv Flo rett fram at ”fleirtalsformi fraa de fyste framlegge vart no sideform, til bruk for folkeskulen i bygder eller byar som maatte ynskja det” (sitert etter Karlsen 2017: 77). Det ser altså ut som at departementet, ved ikkje å vere eksplisitt om dette i vedtaket sitt i 1901, kunne tolkast – og vart tolka – på to måtar blant interesserte i samtida, og det verkar påfallande at departementet ikkje klargjorde betre korleis vedtaket skulle forståast når det må ha vore kjent at det var to tolkingar av det i omløp (Vikør, s. 301).

Vikør trekker her vide konklusjoner basert på Karlsens sitat fra Flo (1906), som at «det var ulike oppfatningar i samtida om kva departementet hadde vedtatt», «departementet [...] vart tolka [...] på to måtar blant interesserte i samtida», og «det må ha vore kjent at det var to tolkingar av [vedtaket] i omløp». Hvilke «ulike oppfatningar», «to måtar» og «to tolkingar» det er snakk om, er ikkje Vikør eksplisitt om. Jeg antar at den ene oppfatningen og tolkingen må være at departementet ikkje hadde godkjent midlandsnormalen som offisiell rettskrivning, mens den andre må være at departementet hadde det. Vikørs egen tidligere tolkning har vært den siste, og er den han her søker støtte i med sitatet fra Flo (1906).

Men i dette tilfellet har Vikør misforstått flere sider ved sitatet. Det stammer fra forordet i boken, og det er det ikke Flo som har skrevet, men Arne Garborg. Sitatet er ellers unøyaktig gjengitt, og det er tatt ut av sammenhengen det står i. Vikør tolker det her inn i en ny sammenheng uten å opplyse om den opprinnelige konteksten, som følger under:

I ret[t]skrivingsnemndi 1899 sat: prof. HÆGSTAD og cand. phil. FLO fraa nord-vestlande og bokmannen GARBORG fraa sud-vestlande. Nemndi [...] stod saman i alt, so nær som i spursmaale um ordendingar.

Der meinte fleirtale (FLO og GARBORG), at dei midlandske formine vilde kunne samle lande best. [...] De stelte sidan so, at de som i nemndi var fleirtal vart faatal; heile nemndi samde seg daa i eit nytt framlegg um ordendingar; fleirtalsformi fraa de fyste framlegge vart no sideform, „til bruk for folkeskulen i bygder eller byar som maatte ynskja det.“

Nemndi krev her samrøystes, at alle skal faa „kjennskap til vanlegt landsmaal“; men „det vil vera rimelegt“, segjer ho, „at skular som hev valt sideformi, fær lærebøker òg i den, um dei so krev“; og de vert lagt til, at sideformi skil seg ikkje meir fraa normalformi enn att [sic] ein „vil kunna retta fraa den eine til den andre i korrekturen“. Nemndi „trur, at godkjenning av ei slik sideform ikkje vil skilja, men heller vera til hjelp [...]“. (Flo 1906: 3–4)

Sitatet er altså unøyaktig gjengitt fordi Karlsen og Vikør utelater sitattegnene hos Garborg. Den viktige presisering at Garborg her siterer ønskene fra innstillingen i Hægstad, Garborg & Flo (1901), faller dermed bort i Vikørs gjengivelse. Som utdraget ovenfor viser, er det nettopp denne innstillingen som er rammen for Garborgs sitat. Det Garborg peker på her, er at flertallet fra den første innstillingen som hadde gått inn for å fremme midlandsnormalen, ble til et mindretall da departementet innhentet uttalelser fra Matias Skard og Lars Eskeland, siden begge sistnevnte gikk imot forslaget fra Flo og Garborg (jf. SSJ 1, s. 98). Rettskrivningskomitéen måtte derfor møtes på nytt, og flertallsforslaget fra den første innstillingen ble nå redusert til en såkalt «sideform» i den nye innstillingen. Det er dét Garborg mener med at «fleirtalsformi fraa de fyste framlegge vart no sideform». Ordet «no» viser her til den nye innstillingen fra 1901, og Garborg siterer videre formuleringer fra innstillingen om hvor denne sideformen skulle kunne brukes. Rammen for adverbet «no» er med andre ord innstillingen fra 1901 og formuleringene der. Rettskrivningsvedtaket kom departementet med først senere samme år. Vikør ser ut til å tolke adverbet

«no» for å vise til situasjonen *etter* departementets rettskrivningsvedtak i 1901, som jo var tilfellet da boken sitatet står i, ble utgitt (1906). Jeg sier «ser ut til», for heller ikke i dette tilfellet skriver Vikør eksplisitt hvordan han har tolket sitatet han legger så stor vekt på.

Vikør har med andre ord misforstått Garborgs sitat fordi han baserer seg på en ufullstendig gjengivelse i en sekundærkilde, og mangelen på kontekst har gjort at Vikør har feiltolket hva Garborg mener med adverbet «no» og termen «sideform». Formuleringene fra Flo (1906) kan med andre ord ikke utgjøre grunnlaget for en påstand om at «det var ulike oppfatninger i samtida om kva departementet hadde vedtatt», slik Vikør mener.

6. Tilnærming til norsk-dansk og bruksprinsippet

Den største delen av Vikørs artikkel er en kritikk av min korte artikkel SSJ 2 (s. 305–318). Faktisk er Vikørs kommentar på dette punktet nesten tre ganger så lang som den artikkelen han kommenterer. Artikkelen SSJ 2 har to hovedpoeng. Det første er å vise at rettskrivningskomitéen hadde et uttalt formål om tilnærming mellom de to skriftspråkene norsk og norsk-dansk, og det andre hovedpoenget er å vise at endringsforslagene fra komitéen samsvarte med dette formålet.

Vikør er ikke uenig i det første poenget, og mener jeg har hatt «ei enkel oppgave, for han kan gjennom direkte sitat frå nemndframlegget vise at dette vart opent uttrykt av nemnda» (s. 305). Med det i tankene kan man spørre seg hvorfor da ingen språkhistorikere, Vikør inkludert, har nevnt dette før. Han er heller ikke uenig i det andre hovedpoenget, og hans eneste ankepunkt mot min fremstilling her er at jeg ikke skal ta tilstrekkelig i betraktning at komitéen også bygde sine vurderinger på hvilke former som var i bruk, både i norske dialekter og i landsmållitteraturen. Dette er det såkalte *bruksprinsippet* for normering (eller «usus», som Vikør kaller det).

Når det gjelder «kva plass usus hadde i drøftingane i Hægstad-nemnda», mener Vikør at dette er «den store elefanten i SSJ sitt drøftingsrom» (s. 316). Ifølge Vikør skal jeg altså med andre ord ikke nevne bruksprinsippet i innstillingen fra rettskrivningskomitéen i det hele tatt.¹² Dette er selvsagt ikke riktig, og Vikør forsøker da i stedet å redusere omtalen min av bruks-

12. Jf. *Den Norske Akademis ordbok*: «**elefanten i rommet** (etter amerikansk-engelsk *the elephant in the room*), OVERFØRT: stort problem eller kontroversiell sak som alle er oppmerksomme på, men som man unngår å nevne fordi det ville være ubehagelig» (hentet 3. juni 2023 fra <https://naob.no>).

prinsippet hos komitéen til noe listig og ubetydelig, og skriver at «SSJ [...] insinuerer at tilvisingar til vanleg skriftbruk i landsmål og uttale i dialektane nærmast var vikarierande argument», og at «SSJ refererer berre indirekte og i forbifarten til den samtidige språkbruken når han drøftar reformframlegga frå Hægstad-nemnda» (s. 308, 313). Vikør har ingen eksempler eller referanser til artikkelen min om hvordan jeg skal insinuere at komitéen benyttet bruksprinsippet som et «vikarierande argument». Det er likeledes uklart akkurat hva som er ment med «indirekte og i forbifarten», for Vikør gir ingen eksempler eller referanser for dette heller.

I realiteten omtaler jeg dette prinsippet eksplisitt flere ganger, og uten at jeg «insinuerer» noe som helst. Tidlig i artikkelen (s. 112) siterer jeg komitéen direkte slik (Hægstad, Garborg & Flo 1899: 5):

For so vidt dei ordformer [...] er slike som er mykje brukte i lande – som det ofte er, – so er det og god grunn for nynorsken til aa tøygja seg so langt det er gjerande, og helst velja dei same ordformer og skrivemaatar, eller slike som stend nærast deim som er brukte i dansk Norsken [...].

Her er komitéen tydelig på hvordan de to prinsippene skal forenes. Dersom ordformene er «mykje brukte i lande» (bruk), da skal en helst velge dem som er like, eller står nærmest, de norsk-danske formene (tilnærming). Mes-teparten av artikkelen min går deretter ut på å gi eksempler på denne fremgangsmåten hos komitéen. Vikør, som enten siterer eller kommenterer nær sagt alt jeg har skrevet i SSJ 2, nevner ikke dette sitatet eller at jeg omtaler det.

Enda klarere ordlegger jeg meg i konklusjonskapittelet, som innledes på følgende måte (s. 117):

Rettskrivingsnemndi opnade tilrådi si med denne grunnsetningi (s. 2):

Ein fær byggja paa det skrivebruk som hev vore raadande i kvart maals bokrike, eller det som best hev synt evna til aa samla um seg.

Nemndi kunde grunna brigdi sine med at dei svarade til utbreidda framsegner i dei norske målføri, og at dei nye stavegjerderne var å finna i norske bokstykke.

I dette direkte sitatet fra komitéen legger de frem en anbefaling at man skal «byggja paa det skrivebruk som hev vore raadande» (altså bruksprinsippet), og jeg omtaler dette som et *grunnprinsipp* for komitéen. Etter sitatet opplyser jeg om at komitéen nettopp kunne begrunne endringsforslagene sine ved å vise til hvilke former som var brukt i både dialektene og i landsmåls-litteraturen. Heller ikke dette sitatet eller omtalen min blir nevnt eller kommentert av Vikør.

Med andre ord både innleder og avslutter jeg artikkelen min med direkte sitat fra komitéinnstillingen om at de hadde faktisk språkbruk i norsk skrift og tale som et grunnprinsipp i arbeidet sitt, og jeg konkluderer i tillegg med at komitéen nettopp begrunnet forslagene sine ved å vise til denne språkbruken. Fra dette konkluderer Vikør at bruksprinsippet hos komitéen er «den store elefanten» i artikkelen min, at jeg «insinuerer» at de brukte det som et «vikarierende argument», og at jeg omtaler det bare «indirekte og i forbifarten». Disse omtalene er vanskelige å forstå i lys av det jeg faktisk skriver.

7. Stråmenn

Som forrige kapittel har vist, er ikke Vikør uenig i noen av hovedpoengene i SSJ 2, og hans fremste ankepunkt om at jeg bare «indirekte og i forbifarten» nevner bruksprinsippet i komitéinnstillingen, er misvisende. Når Vikør likevel har side etter side med kritikk av min artikkel, skyldes dette at kritikken hans ofte er rettet mot stråmenn. I stedet for å argumentere mot det jeg faktisk har skrevet, ser han seg nødt til å ty til spekulasjoner om hva han mener jeg «gir inntrykk av» og hva det «verkar mest som at han meiner» (s. 314), for så å angripe disse spekulasjonene han selv har formulert. I Vikørs gjennomgang av artikkelen SSJ 2 er stråmennene såpass mange at det vil være illustrerende nok her å bare fremheve noen av dem fra de første par sidene.

I SSJ 2 skriver jeg dette om rettskrivningskomitéen (s. 112):

På eina side heldt dei fram at det ikkje «kann [...] verta tale um noko slags aatsemjing som gjer norsken *mindre norsk*», men samstundes dulde ikkje nemndi at dei totte det var det norska bokmålet som laut gjeva etter fyre norsk-dansken.

Vikør mener da at «For SSJ blir da tilrådinga sjølvmotseiande» (s. 306), enda jeg hverken skriver eller antyder på noen måte at dette er en selvmotsigelse. Dette er utelukkende Vikørs spekulasjon om hvordan innstillingen fremstår «for SSJ». Så bruker han sin egen spekulasjon om hva jeg tenker som grunnlag for å kritisere at jeg tenker slik han har spekulert, og spekulerer videre i hvorfor jeg skal ha tenkt på den måten (s. 307):

Det spørst altså om ikkje denne ”sjølvmotseiinga” hos Hægstad-nemnda er konstruert på grunnlag av at kritikaren på 2000-talet projiserer sitt ”kart” over den norske språksituasjonen på aktørane rundt 1900.

Dette kan fremstå som et skoleeksempel på hvordan man trinn for trinn bygger opp en stråmannsargumentasjon.

Denne stråmannen avløses umiddelbart av neste stråmann. Ut ifra komitéens to prinsipper om bruk i norsk og tilnærming til norsk-dansk gir jeg dette eksempelet på hvordan det kunne legge grunnlaget for lik form i de to skriftspråkene (SSJ 2, s. 112):

Di kunde ein helder rita <sjø> fyre <sjø>, sidan <sjø> både var myket utbreidt i målføri og var fullikt norsk-dansk <sjø>. I mange høve gjekk denne framferdi ut på å retta seg etter stavegjerd i av norske lånord i norsk-dansken, der bokmålet oftaste fylgde segnaden i dei austnorske målføri.

«Her blandar SSJ saman hummer [sic] og kanari», svarer Vikør, og kan opplyse om at <sjø> er en norsk form som ikke ble «mindre norsk» i kraft av at den ble lånt inn i det norsk-danske skriftspråket, og at landsmålet ikke ble «mindre norsk» av å ta inn denne formen (s. 307). Hvis disse opplysningene skal tjene noen hensikt, må det vel da være for å oppklare en eller annen misforståelse hos meg, siden jeg angivelig «blandar [...] saman humm[a]r og kanari» her. Og på den måten greier Vikør å antyde at jeg skal ha trodd at <sjø> var en dansk form som var med på å gjøre landsmålet «mindre norsk». Men som sitatet ovenfor viser, har jeg selvsagt ikke sagt eller antyd det noe i den retning.

Det siste eksempelet på en stråmann jeg skal gi her, er en som Vikør først setter opp tidlig på side 307 og deretter vender tilbake til i slutten av artikkelen. Her spekulerer Vikør om mitt språksyn og legger det til grunn for sin avsluttende diskusjon (s. 318). Han introduserer stråmannen med å skrive at «SSJ ser

ut til å» mene at norsk «burde ha vore halde heilt reint for innslag frå» norsk-dansk, og avslutter stråmannen slik:

SSJ [...] skriv på Aasen-nynorsk og såleis demonstrerer korleis han meiner språket ville ha vore om 1901-nemnda hadde følgd hans oppfatning om kva som ville ha vore den beste politikken (som han uttrykker i klartekst sist i artikkelen).

Vikør bruker så dette for å runde av artikkelen med argumenter mot denne «oppfatningen». Men det er ingen steder i artikkelen jeg sier at norsk «burde ha vore halde heilt reint», eller ytrer meg om hva jeg mener «ville ha vore den beste politikken». Det er derfor svært merkelig å lese at han attpåtil mener at dette er noe jeg «uttrykker i klartekst sist i artikkelen». Man kunne ønske å utfordre Vikør på å sitere meg på hvor og hvordan jeg sier dette i klartekst.

8. Tolkning av komitéinnstillingen

Vikør anklager meg for å tolke forslagene fra rettskrivningskomitéen på en «absolutt» og «bastant» måte, noe han mener er «urimeleg» (s. 310–311). Han konkluderer derfor på følgende vis (s. 308):

SSJ framstiller dokumentet som ei moderne rettskrivingsinnstilling med klare framlegg til nye skrivemåtar som skulle kome i staden for dei gamle. Men når ein les dokumentet, som faktisk var det første i sin sjanger i Noreg, framstår det meir som ei fagleg utgreiing [...] om rettskrivingsproblematikken [...].

Denne karakteristikken passer dårlig overens med det jeg faktisk skriver i artikkelen (s. 113, 116; fremhevelsene er mine):

Tilrådi frå nemndi er ei lang utgreiding med *døme* på ord og ordskap ein kunde brigda i det norska bokmålet og vinna likskap med norsk-dansk. [...] Tilrådi frå rettskrivingsnemndi var som nemnt berre ei utgreiding, og ho lagde ikkje fram nokot fullt uppset til ny rettskriving.

Vikørs forsøk på å korrigere meg på dette punktet ved å opplyse om at innstillingen var «meir som ei fagleg utgreiing», ender dermed opp med å bli lite annet enn en omformulering av det jeg selv skriver.¹³

Den sterkeste anklagen fra Vikør fremsettes i nettopp denne sammenhengen. Han mener at min «bastante» og «absolutte» tolkning av komitéinnstillingen har «eit tydeleg ideologisk ærend» (s. 311). Som akkurat vist ovenfor savner Vikør grunnlag for den karakteristikken han gir, og dermed rives også grunnen vekk under anklagen om «eit tydeleg ideologisk ærend». Men det mest spesielle med denne anklagen er at Vikør ikke sier noe om *hvilket* ideologisk ærend jeg skal ha, ei heller gir han eksempler på hvordan denne ideologien er «tydeleg». Når det fremsettes sterke anklager mot fagfeller, må man i det minste kunne forvente at det utdypes hva anklagen går ut på.

9. Språklige misforståelser

Enkelte steder virker det som Vikør misforstår den språklige diskusjonen i komitéinnstillingene. Det uheldige med dette er at slike misforståelser deretter utgjør grunnlaget for kritikk rettet mot meg. Det klareste eksempelet på et slikt feilskjær fremkommer i diskusjonen om det ordet som komitéen omtaler som «fyr» (Hægstad, Garborg & Flo 1899: 13):

Um *fyr* er aa segja, at [...] i visse høve lyder det *for* flestalle stader i lande, der alle daa ogso er samde um aa halda paa skrivemaaten *for*, som *for stor*, *kva for ein mann*, *for* = „thi“, *for aa* = „for at“ (um ein brukar det) [...]. Den skrivemaaten som byd seg, naar ein skal velja *ein*, som ein bør gjera, vert daa *for*, alle stader der orde er meir vegtlaust og jammast hev den kortare formi, med berre *ei* staving. Derimot der det hev meir vegt og i flestalle bygdemaal hev halde seg som eit serskilt ord, som lyder *fyre* eller *føre*, der vert det aa skriva *fyre* (*fyre*), som: *fyre alle hine*, *fyre jol*, *leggja seg fyre*, *taka seg fyre*, *gjera seg fyre*, *halda fyre* (meina), o. s. fr.

På dette grunnlaget skriver jeg at der Aasen-normalen (Aasen 1864; 1873) har «fyre» og norsk-dansk har «for», der foreslo komitéen ordformen «for», altså i

13. Vikørs påstand her om at komitéinnstillingen fra 1899 var den «første i sin sjanger i Noreg», er ikke riktig. En tilsvarende rettskrivningskomité for norsk-dansk publiserte sin innstilling året før (*Universitets- og skoleannaler* 1898: 430–432; Aars, Hofgaard & Moe 1898).

samsvar med det norsk-danske skriftspråket (SSJ 2, s. 114). Vikør er ikke enig i denne fremstillingen, og skriver (s. 311):

Aasens *fyre* skulle skiftast ut med *for*, ifølgje oppstillinga til SSJ. Men tilrådinga viser at det ikkje var tenkt slik. Nemnda konstaterer at det her ligg føre fleire ord, og vil skilje mellom dei slik at *for* skal nyttast der ordet blir uttala slik over det meste av landet (med tydinga ”fordi”, og i uttrykk som *for stor*, *kva for ein mann*, *for å <verb> osv.*), mens det skal heite *fyre* der vi no skriv *føre*, altså *fyre alle hine*, *fyre jol*, *taka seg fyre*, *gjera seg fyre* osv.

Dette er en ufullstendig gjengivelse av det komitéen skriver. I tillegg er det nødvendig her å opplyse om hvordan disse ordene lød i Aasen-normalen og i det norsk-danske skriftspråket på denne tiden, siden det er disse skriftspråksnormalene diskusjonen gjelder. Men Vikør hverken viser til disse normalene eller nevner formene deres.

Her er det, som det tydelig fremkommer i SSJ 2, kun tale om et endringsforslag der Aasen-normalen har <fyre> og norsk-dansk har <for>. I alle de tilfellene Vikør ramser opp med <for>, heter det jo nettopp også <for> i Aasen-normalen, ikke <fyre>. Det heter altså *for stor* og *kvat for ein mann* i Aasen-normalen, ikke **fyre stor* eller **kvat fyre ein mann* (Aasen 1873: 177). Det er nettopp derfor komitéen skriver at «alle daa ogso er samde um aa *halda paa* skrivemaaten *for*» (min fremhevelse), for her er det uansett ikke snakk om noen endring. Dette punktet er derfor ikke relevant for de endringene jeg drøfter i SSJ 2.

Det samme gjelder motsatt vei. I de tilfellene Vikør ramser opp med <fyre>, het det (eller kunne hete) <fore>, <foran> eller <før> på norsk-dansk på den tiden (jf. Knudsen & Sommerfelt 1937–57). Det er derfor heller ikke her snakk om noen endring, for endringsforslaget gjelder som sagt bare der Aasen-normalen har <fyre> og norsk-dansk har <for>.

Men nettopp det punktet der det *er* tale om en endring, er det samme punktet Vikør utelater i sin redegjørelse, men som fremkommer tydelig i komitéinnstillingen, nemlig «der orde er meir vegtlaust og jamnast hev den kortare formi, med berre *ei* staving». Det er i disse tilfellene Aasen valgte <fyre>, men der norsk-dansk hadde <for>. Det gjelder da i tilfeller som *Han selde det fyre ein Dalar*, *Det var for stort fyre honom*, *Det vardt so seint fyre oss*, osv. (Aasen 1873: 199). Her ville komitéen heller ha <for> som i norsk-dansk. Dette er med andre ord et typisk eksempel på den fremgangsmåten som ble diskutert i kapittel 6 ovenfor. For å oppnå tilnærming til norsk-dansk <for> foreslo komitéen å

bygge på den dialektformen som var identisk med denne. Og nettopp denne endringen innførte Skard i den offisielle 1901-rettskrivningen (1901: 28):

Dette ordet skriv me alltid *for*, der det i bygdemaalet vert uttala som eit *tonelett einstavingsord*; t. d. For 6 aar sidan. Aa stræva for føda. Gjer detta for meg. Saapa for 10 ø. For mi skuld. – *Difor, kvifor, framfor, utfor*. [...] Derimot skriv me *fyre*, der ordet i bygdemaalet vert uttala som *tvostavingsord* [...]; t. d. Fyre jonsok. Gakk fyre meg. Aa liggja fyre. Ein kann verta fyre so mangt. Sume gjekk fyre, andre etter. Baade fyre og etter jol. Han datt *utfyre*.

Vikør gjengir redegjørelsen i komitéinnstillingen på en slik måte at det virker som komitéen ville ha formen <for> bare i de tilfellene der Aasen-normalen allerede hadde <for>. Dette er altså ikke riktig. Komitéen foreslo å beholde formen <for> der Aasen også hadde det, men ellers endre Aasens <fyre> til <for> i de tilfellene der norsk-dansk hadde <for>. Og det er nettopp det avsnittet i SSJ 2 også sier.

10. Oppsummering

I Stausland Johnsen (2020) forsøker jeg å rette opp i en rekke misforståelser og tvilsomme påstander som har blitt fremsatt i språkhistoriske verk om 1901-rettskrivningen. Lars S. Vikør anses kanskje som den fremste kjenneren av nynorsk rettskrivningshistorie, og han har over lang tid vært en produktiv lærebokforfatter. Bøkene og artiklene hans blir da naturlig nok rammet av min kritikk, og han har i det han kaller en «gjennomgang» av min artikkel akseptert det meste av denne kritikken (Vikør 2021).

På et par punkter står derimot Vikør ved sine tidligere konklusjoner. I det første tilfellet fremhever jeg at kirke- og undervisningsdepartementet i et offentlig rundskriv fra 1893 pekte ut de to grammatikkbøkene av Aasen (1864) og Hægstad (1879) og skrev de «giver Veiledning til den korrekte Sprogbehandling» av landsmålet i skoleundervisningen. Jeg mener derfor at departementet her i praksis hadde vedtatt en offisiell rettskrivning for norsk skriftspråk i skolen. Vikør tolker rundskrivet annerledes, men her bygger han på en noe uklar omtale av rundskrivet i en sekundærkilde, der ulike deler av skrevet er blandet sammen (Venås 1992). Vikør legger dessuten stor vekt på fraværet av norske skoleordlister i 1893 for sitt syn om at det ikke fantes noen offisiell rettskrivning for norsk på denne tiden. Det er derimot svært uklart hvorfor eksistensen av skoleordlister skulle være så relevant i

denne sammenhengen, spesielt med tanke på at det heller ikke fantes skoleordlister for norsk-dansk, til tross for at departementet eksplisitt hadde gjort vedtak om hva som var offisiell norsk-dansk rettskrivning.

I det andre tilfellet viser jeg at rettskrivningsvedtaket i 1901 ikke nevnte noe om at den såkalte «midlandsnormalen» skulle være en godkjent sideform i skolen, og at ordlisten som lå til grunn for rettskrivningen, heller ikke omtaler noen slik «sidenormal». Til tross for dette har norske språkhistorieverk typisk påstått at midlandsnormalen nettopp fikk en slik offisiell «sidesstatus» i skolen, og jeg hevder derfor at denne fremstillingen er feil. Vikør aksepterer denne korreksjonen, men forsvarer samtidig sitt eget tidligere syn ved å vise til et sitat hos Flo (1906), som Vikør hevder viser at «det var ulike oppfatningar i samtida om kva departementet hadde vedtatt i denne saka». Men også i dette tilfellet bygger Vikør på en uøyaktig gjengivelse i en sekundærkilde. Han misforstår derfor både hvem han siterer og ikke minst sammenhengen sitatet står i. Lest i sin rette sammenheng er det tydelig at sitatet av Arne Garborg må tolkes på en helt annen måte enn det Vikør har gjort. Disse to tilfellene med rundskrivet fra 1893 og Garborg-sitatet illustrerer at det som regel vil være en fordel å bruke primærkilder fremfor sekundærkilder.

I min neste artikkel (Stausland Johnsen 2021) viser jeg at den første rettskrivningskomitéen for norsk hadde et mål om tilnærming mellom norsk og norsk-dansk, og at komitéen la frem en rekke forslag til rettskrivningsendringer som samsvarte med dette formålet. Vikør er enig i begge disse momentene, men påpeker at komitéen også tok hensyn til hvilke former som faktisk var i bruk i de norske dialektene og i samtidige tekster, og mener jeg «insinuerer» noe annet. I realiteten både innleder og avslutter jeg artikkelen min med å sitere komitéen på at de hadde samtidig talemåls- og skriftspråksbruk som et grunnprinsipp for endringsforslagene sine. Det er uklart hvorfor Vikør ser helt bort fra dette i sin «gjennomgang» av min artikkel. Vikørs gjennomgang inneholder ellers kritiske kommentarer til ting jeg aldri har skrevet, men som han synes det «verkar mest som at [Stausland Johnsen] meiner», og i flere tilfeller konkluderer han med at jeg hevder ting som er det stikk motsatte av det jeg faktisk skriver.

Alt i alt synes det derfor ikke å være grunnlag for å endre noe på de få punktene i artiklene mine som Vikør har ytret uenighet i. Han har benyttet seg av ufullstendige og misvisende gjengivelser i sekundærlitteratur for å argumentere for sitt eget syn om hvordan primærkildene skal forstås, og han mener jeg underslår et viktig prinsipp for rettskrivningskomitéen, til

tross for at jeg både innleder og avslutter artikkelen min med å sitere og omtale dette prinsippet. Sluttresultatet blir at Vikør neppe har lyktes i formålet med artikkelen sin, som var å bidra til «ei ny forståing» av 1901-rettskrivningen.

Referanser

- Apostelen Pauli Brev til Romarne*. 1882. Utgjevet med Statskostnad. Kristiania: Det norske Samlaget.
- Austlid, Andreas, red. 1889. *Lesebok fyr born*. Bd. 1: *Barneheimen*. Bergen: Mons Litleré.
- Birkeland, Bjarte & Bjørn Nic. Kvalsvik. 1986. *Folkemål og danning. Nynorske lærebøker 1867–1915*. Oslo: Det norske samlaget.
- Det nye Testamente*. 1889. Umsett fraa den greske Grunntekst paa norsk Folkemaal og utgjevet med Statskostnad. Kristiania: Det norske Samlaget.
- Eskeland, Lars. 1892. *Norsk formlæra*. Bergen: Mons Litleré.
- . 1895. *Hjelpebok i norsk rettskriving*. Elverum: Alfarheim boghandel.
- . 1897. *Norsk ordlista*. Alb. Cammermeyers forlag.
- Fjeld, Ruth Vatvedt & Lars S. Vikør. 2008. *Ord og ordbøker. Ei innføring i leksikologi og leksikografi*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Flo, R. 1906. *Midlandsmaal. Etter framlegge fraa rettskrivingsnemndi i 1899*. Red. av Arne Garborg. Kristiania: Olaf Norlis forlag.
- Garborg, Arne & Ivar Mortenson. 1885. *Lesebok i det norske folkemaal for høgre skular*. Kristiania: Huseby & Co.
- Grepstad, Ottar. 2006. *Frå den nynorske skriftkulturens annalar 1646–2005*.
- Gundersen, Dag. 1967. *Fra Wergeland til Vogt-komiteen. Et utvalg av hovedtrekk og detaljer fra norsk språknormering*. Universitetsforlaget.
- Hanto, Kristian Ihle. 1986. *Ideologiar i norsk målreising*. Oslo: Novus.
- Haugen, Einar. 1966. *Riksspråk og folkemål. Norsk språkpolitikk i det 20. århundre*. [1969]. Universitetsforlaget.
- Heggstad, Kolbjørn. 1982. *Norsk frekvensordbok. De 10 000 vanligste ord fra norske aviser*. Bergen: Universitetsforlaget.
- Hoel, Oddmund Løkensgard. 2018. Unionstida med Sverige (1814–1905). *Norsk språkhistorie*. Bd. 4: *Tidslinjer*. Red. av Agnete Nesse. Oslo: Novus, 425–502.
- Hægstad, Kr. M. 1879. *Norsk Maallæra, elder Grammatik i Landsmaalet*. Nam-sos: Eiget Forlag.

- Hægstad, Kr. M. & I. O. Bach, red. 1880. *Norsk Lesebok elder Lesebok i Landsmaalet*. Fyrste Deilen. Namsos: John A. Vold.
- Hægstad, Marius, Arne Garborg & R. Flo. 1899. *Framlegg til skrivereglar for landsmaale i skularne*. Fyrelagt det kongelige departement for kirke- og undervisningsvæsenet. Tillæg til univ.- og skoleannaler. Kristiania: A. W. Brøggers bogtrykkeri.
- . 1901. *Tillæg til „Framlegg til skrivereglar for landsmaale i skularne“*. Bilag til Univ.- og skoleannaler. Kristiania: A. W. Brøggers bogtrykkeri.
- Høyem, Ivar. 1880a. *Norsk mållære*. Niðaros: Johan L. Sundt.
- . 1880b. *Ei lita mållære*. Niðaros: Johan L. Sundt.
- Haarberg, Jon. 2022. *Historien om Norges viktigste bok. Katekismen*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Knudsen, Trygve & Alf Sommerfelt, red. 1937–57. *Norsk riksmålsordbok*. 2 bd. Utgitt av Riksmålsvernet. Oslo: H. Aschehoug.
- Krogsrud, Torgeir & Didrik Arup Seip. 1924. *Norsk riksmåls-ordbok for rettskrivning og ordbøining*. Godkjent av kirke- og undervisningsdepartementet. Kristiania: Steenske forlag.
- Luther, Martin. 1891. *Dr. Martin Luthers litle katekisma*. Red. av E. Blix. Kristiania: Det norske samlags forlag.
- Martinsen, Osvald, Asbjørn Lind & Frederik Raastad. 1983. *Fra rune til slang. Morsmålskunnskap*. Språkhistorie, norrønt, islandsk, dialekter, sosiolekter m.m. Oslo: J. W. Cappelens forlag.
- Nokre Salmar*. 1883. 2. utg. Kristiania: Det norske Samlaget.
- Paulson, Olav, red. 1869. *Lesebok i Landsmaalet*. Bergen: Ed. B. Giertsen.
- Ramsfjell, Berit Sagen & Finn-Erik Vinje. 1983. *Språkkunnskap. Språkhistorie, norrønt, nyislandsk, dialekter*. 2. utg. Aschehoug.
- Rolfsen, Nordahl, red. 1893. *Læsebog for folkeskolen*. Landsmaalsudgave. Bd. 1. Kristiania: Jacob Dybwad.
- Skard, Matias. 1901. *Landsmaals-ordlista. Med rettleiding um skrivemaaten*. Kristiania: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard).
- Skard, Vemund. 1979. *Norsk språkhistorie*. Bd. 4: 1884–1907. 2. utg. Oslo: Universitetsforlaget.
- Stausland Johnsen, Sverre. 2020. 1901-rettskrivinga, midlandsmakselen og riksstyremålet. *Arkiv för nordisk filologi* 135: 95–111.
- . 2021. 1901-rettskrivingi var den fyrsta samnorsk-umboti. *Norsk Årbok*, 111–118.
- Torp, Arne & Lars S. Vikør. 1993. *Hovuddrag i norsk språkhistorie*. Ad Notam Gyldendal.

- Vellesen, Jonas. 1891. *Norsk grammatik med skriveøvingar aat folkeskulen og til sjølvhjelp*. Kristiania: F. Beyer.
- Venås, Kjell. 1992. *I Aasens fotefar. Marius Hægstad*. Oslo: Novus.
- Vestbøstad, Per, red. 1989. *Nynorsk frekvensordbok. Dei vanlegaste orda i skrifteleg nynorsk. Henta frå aviser, sakprosa og romanar, 1978–84*. Bergen: Alma mater.
- Vikør, Lars Sigurdsson. 1968. *Vegen fram til ett norsk*. Språklig samlings småskrifter. Landslaget for språklig samling.
- . 1981. Den nasjonale revolusjonen (1814–1905). *Språk og samfunn gjennom tusen år*. Red. av Olaf Almenningen, Thore A. Roksvold, Helge Sandøy & Lars L. Vikør. Oslo: Universitetsforlaget, 54–90.
- . 1990. Liner i nyare norsk språkhistorie. *Eigenproduksjon* 37: 1–107.
- . 1998. Rettskrivingsreformer i nynorsk i dette hundreåret. *Språknytt* 26(1): 4–6.
- . 2003. Arne Garborgs språksyn og målarbeid. Aktuelt i dag? “*folkemaale samlar folke*” – om språk og samfunn – og somt anna, 15–24.
- . 2011. Nynorsk ordbokshistorie – eit oversyn. *Leksikalsk forskning i norske målføre og nynorsk skriftspråk. Rapport frå eit seminar i regi av Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab 9.–10. oktober 2009*. Lexicography and lexicological research concerning Nynorsk and Norwegian dialects. Red. av Tor Erik Jenstad & Lars S. Vikør. Det Kongelige Norske Videnskabers Selskabs Skrifter. 2011 1. Trondheim: Tapir akademisk forlag, 1–22.
- . 2013. Språkreformatoren Moltke Moe – eit hundreårsminne. *Maal og Minne* (2), 143–150.
- . 2018. Standardpråk og normering. *Norsk språkhistorie*. Bd. 3: *Ideologi*. Red. av Tove Bull. Oslo: Novus, 327–419.
- . 2021. Nynorskrettskrivinga frå 1901: Nokre uklare punkt. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 39(2): 295–319.
- Vinje, Finn-Erik. 1978. *Et språk i utvikling. Noen hovedlinjer i norsk språkhistorie fra reformasjonen til våre dager*. 2. utg. Aschehoug.
- Aars, J. 1866. *Retskrivningsregler til Skolebrug*. Kristiania: W. C. Fabritius.
- . 1885. *Retskrivnings-regler til skolebrug*. 7. utg. Kristiania: W. C. Fabritius.
- . 1892. *Retskrivnings-regler til skolebrug. Med alfabetisk ordliste*. 10. utg. Autoriseret til skolebrug. Kristiania: W. C. Fabritius & Sønner.
- Aars, J., S. W. Hofgaard & Moltke Moe. 1898. *Om en del rettskrivnings- og sprogspørsmål*. Redegjørelse til det kongelige departement for kirke- og un-

- dervisningsvæsenet. Særaftryk af univ.- og skoleannaler. Kristiania: A. W. Brøgers bogtrykkeri.
- Aasen, Ivar. 1864. *Norsk Grammatik*. Omarbeidet Udgave af „Det norske Folkesprogs Grammatik“. Christiania: P. T. Mallings Forlagsboghandel.
- . 1873. *Norsk Ordbog med dansk Forklaring*. Omarbeidet og forøget Udgave af en ældre „Ordbog over det norske Folkesprog“. Christiania: P. T. Mallings Boghandel.

Sverre Stausland Johnsen
Institutt for lingvistiske og nordiske studier
Universitetet i Oslo
Postboks 1102 Blindern NO-0317 Oslo
stausland.johnsen@gmail.com